

TM	Г. XX	Бр. 3-4	Стр. 339 - 353	Ниш	јул - децембар	1997.
----	-------	---------	----------------	-----	----------------	-------

UDK 316.32 (497)

Prethodno saop{tewe

Pri mreno: 26.04.1997.

Љубиша Митровић

Филозофски факултет

Ниш

GEOSTRATE[KI ASPEKTI
SUSRETA I SUKOBA RELI GI JSKI H
KULTURA I CI VI LI ZACI JA NA BALKANU

Rezi me

Pol aze}i od teze da je Bal kan uvek, kako po svom geopol i ti -kom pol o`aju tako i u kul turol o{ kom pogl edu, ne samo kroz i stori ju ve} i u savremenosti , predstavqao "zonu tranzi ci je i i zbora", autor u radu raz- matra odnos procesa moderni zaci je i rel i gi je a posebno ul ogu pojedni h obl i ka rel i gi jski h kul tura u geostrate{ ki m konfrontaci jama na ovom prostoru. U radu se najpre i stra`uju anal i ti -ke mogu}nosti i ograni -e- wa pojedni h teori ja i teori jski h koncepata (kao { to su teori ja svetskog si stema, moderni zaci je, kul turnog konteksta i sukoba ci vi li zaci ja i akul turaci je), da bi se potom, sa stanovi { ta teori je sukoba i pro` i mava razl i -i ti h kul tura, i zvr{ i la probl emati zaci ja pi tawa uti caji a savre- meni h gl obal ni h dru{ tveni h i pol i ti -ki h strategi ja na ovaj prostor i u tom kontekstu i stra` i la "propusna" mo}, adapti vni kapaci teti i otpor pojedni h naci onal ni h i rel i gi jski h kul tura, u odnosu na wi hovo geo- pol i ti -ko dejstvo. Ukazuju}i na pozi ti vnu ul ogu procesa gl obal i zaci je, mondi jal i zaci je, moderni zaci je i akul turaci je u savremenom dru{ tvu, autor smatra da savremeno svetsko dru{ tvo sve vi { e postaje otvoreno dru{ tvo (koje neguje mul ti kul turnost, etni -ku i versku toleranci ju razl i ka) koje af i rmi { e fenomen "kul ture bez grani ca". Autor pri tom kri ti -ki upozorava i na suprotne tendenci je fragmentaci je svetskog dru{ tva i procese "pl anetarnog tri bal i zma". U tom kontekstu, anal i zi - ra susret i sukob rel i gi jske kul ture na Bal kanu.

Kqu-ne re-i: Bal kan, geostrate{ ki aspekt, ci vi li zaci ja, rel i gi jska struktura, teori jski koncept

1. Interpretativni okvir i metodološki pristup

U istra`ivawu etni`kih, religijskih i konfesionalnih odnosa na Balkanu primewivani su razli`iti teorijski pristupi u savremenoj nauci: od reafirmisanog geopoliti`kog pristupa, preko kulturnolo`kog do sociol`ogisti`kog.

Krajem 20. veka kao da se obnavqaju geopoliti`ke teorije i odgovaraju`e politiki`ke tendencije. Geopolitika, koja razmatra odnos dr`avne sile i prostora i koja je posebno do`la do izra`aja u 19. i prvoo polovini 20. veka, `iji su ci`evi podela interesnih sfera i pro`i rewe teritorija, nalazi li u osnovi Prvog i Drugog svetskog rata, dugo je smatrana nepo`eqnom, `ak i "fa`isti`kom" naukom. Naime, posle Drugog svetskog rata svet se kretao ka stabilizaciji i novim dru`tvenim ci`evima, od geopolitike ka geoekonomiji, tj. pri davanju sve ve`i zna`aj ekonomskim procesima, transnacionalnim ekonomskim integracijama, globalizaciji i stvarawu novog svetskog ekonomskog poretka.

Padom Berlinskog zida 1989. godine glavni smer politiki`kih podela u svetu nije vi`e Istok - Zapad, socijalizam - kapitalizam, ve}, "sever" - "jug", odnosno bogati - siroma`ni. Na kraju 20. veka nau`nici izlaze sa tezom o geokulturi, tj. o prevalentnom zna`aju kulture i civilizacije u dru`tvenim promenama, predvi`aju}i, poput S. Hantingtona, da }e u 21. veku globalni sukob biti izme|u razli`itih kulturna i civilizacija.

@ivimo u uslovi ma eksplozivnog razvoja novih proizvodnih snaga nau`no-tehnolo`ke revolucije. Taj proces je pra}en globalizacijom u ekonomiji i politici savremenog sveta. Tehnologije, tr`i`te i demokratija te`e da se `irevanacionalnih granica, postaju}i transnacionalni i transkontinentalni procesi. Govori se o internacionalizaciji prirede, svetskom tr`itu, demokratiji bez granica, gde se izjedna`avaju prava dr`avqana i stranaca, nacija i mawina. U tom kontestu kultura, kao osobeni entitet dru`tvenih grupa, kao izraz wihove razli`itosti, kao osnova o`uvawa nacionalnog identiteta, sve vi`e dobija zna`aju. Ona je ono, `to se qubomorno `uva i neguje u uslovi ma procesa globalizacije, koji "peglaju" granice me|u nacijama i`ineih prohodnim. U uslovi ma novih tehnologija nije te`ko fizi`ki ovladati novim prostorom, ali je glavni problem postao kako ga kulturno osvoji ti.

Sve se vi`e afirmi`e pluralizam kultura ili multikulturalnost. U tom smislu kultura se javqa kao most i kao

grani ca me|u narodi ma. Usled otvorenosti savremenog dru{ - tva i prostorne mobi l nosti gra|ana nastaje proces pro` i mawa razli -i ti h kul tura. I ntenzi vi raju se akul turacijski procesi i dolazi do fenomen a interkul tural nosti , iz dodira razli -i ti h kul tura vr{ i se wi hovo oboga}i vawe. Proces i gl obal i zaci je pri bli ` avaju narode, a kul tura slu` i o-uvawu i denti teta, osobenosti i samosvojnosti etni -ki h grupa. Budu}nost ujed i wenog -ove-anstva po~i va}e na plural izmu kul tura, na wi hovoj koegzi stenci ji i konvergenci ji . S. Hant i ngt on, me|u - tim, predvi |a da }e u 21. veku do}i do sukoba razli -i ti h kul tura i civilizaci ja i to prevashodno na osnovu wi hovi h razli ka u matri cama rel i gijski h kul tura.¹ Ovaj autor smatra da }e do ovog gl obal nog sukoba posebno do}i na oni m prostori ma gde se seku razli -i ti ci vi l i zacijski lukovi i gde postoje tzv. nesavr{ ene i i ski dane grani ce. Otuda geokul tura, kao izraz strategijske povezanosti kul ture i prostora i zna-aj konfli kata kul tura i ci vi l i zaci ja u funkci ji preraspode mo}i i osvajawa i pro{ irewa prostora, tj. domi naci je u me|unarodni m odnosi ma, sve vi { e dobi ja na zna-aju i omogu}uje formu l i sawe nove paradi gme o geokul turi .

Savremena i stra` i vawa pokazuju ograni -enost geo pol i ti -kog i soci olo{ kog pristupa u i stra` i vawu savre meni h dru{ tveni h procesa. Radi toga je neophodno af i rmi sati i ntegralni teorijski i mul ti metodol o{ ki pristup, u i stra` i vawu etni -ki h rel i gijski h i konfesi onal ni h odnosa na Bal kanu.

2. Ul oga rel i gi je i rel i gijske kul t ure u dru{ tvenoj di nami ci : kul tura kao most i grani ca me|u narodi ma

Rel i gijska kul tura predstavl ja rel ativno autonomni podsi stem u okvi ru kul turnog si stema gl obal nog dru{ tva. To je onaj deo kul ture i subkul ture dru{ tva koji je pro` et rel i gijski m ci qevi ma, vrednosti ma i osobenom ri tual nom praksom. Taj se pak si stem unutar sebe, daqe, di ferenci ra i po formi i po ci qevi ma na razli -i te vrste rel i gi ja i kul turni h ori jen taci ja, te otuda mo` emo govori ti o razli -i ti m formama i ti povima rel i gi je (hri { }anstvo, i sl am, budi zam i dr.). Tako|e, me|u rel i gi jama mogu postojati razli -i te vrste komuni kaci ja (dodi ri , pro` i mawe, al i i di stanca, sukobi , i skqu-i vosti).

Rel i gijski si stemi su kao di nami -ke kategori je, pod-

¹ S. Hant i ngt on, Sukob ci vi l i zaci ja?, "Gradi na", Ni { , 1997, br. 7-8, s. 107.

lo`ni promenama. Susretawe religija je zakoni ta pojava i predstavca deo razvoja religijskih i deji kul tura. Kulturni dodir religija unapre|uje i mewa wi hov me|usobni odnos, kao i wi hov u ulogu u dru{tvenim promenama. U etni~ki i verski me{ovi tom prostoru, me|u razli~itim religijama, mogu se, prema Soferu, uspostaviti tri tipa odnosa: 1. mi rna koegzistencija, konvergencija; 2. nestabilnost i konkurencija; 3. netolerancija i iskqu~ivawe.²

U socio-kulturnoj dinamici i sistemi religijske kulture, naravno, spori je nego druge pojave, podl e` u procesima difuzije, adaptacije, akulturacije i asimilacije. Kulturni kontakt mo`e dovesti do sukoba i pro`imawa; mo`e dovesti do sadr`inskog boga}ewa kulture adresata, ali mo`e imati i dijametralno suprotnu posl edicu: mo`e dovesti do relativizacije kulturnih obrzaaca, do razarawa nekada{we samostalne kulture, do krize i uni {tewa wenog i dentiteta. Takav je slu~aj u interakciji i zme|u kosmopolitske kulture svetskog centra i periferijskih kul tura, koje pri tom gube autonomnost i identitet.

U tradicionalnim dru{tvima kulture su ~uval e svoju autonomiju kroz autarhiju i izolovanost, dok su u savremenom dru{tvu kulture upu}ene na interakciju i u wi ma su i zra`eni procesi akulturacije, multikulturalizma i interkulturalizma. U wi ma se ostvaruje svojevrsna "dijalogi ka kul tura" i formira pluralni kulturni identitet (E. Moren)³. No, savremeno dru{tvo je suo~eno i sa problemom kulturnog imperijalizma na relaciji svetski centar i zavisna periferna dru{tva, kao i konfliktom kul tura, kao i problemom o~uvawa nacionalnih i integriteta u uslovi ma mondializacije i globalizacije sveta. I stra`iva~i u sociologiji religije, na osnovu istorijskog iskustva i savremenih dru{tvenih procesa, sa~inili su analizu razli~itih obli ka religijskih kul tura i analizirali wi hov u funkciju u dru{tvenim promenama. I zna{li su razli~ite klasifikacije religijskih kul tura: na "tvrde" i "meke", na zatvorene i otvorene, na potpuni i instrumentalne itd.

Razli~iti autori, sl ede}i razli~ite teorijske paradigme (kul turalisti~ku, sociologisti~ku, psihologisti~ku, funkcionalisti~ku) razvili su razli~it pogled na strukturu i di-

² Citirano prema navodu R. [e]bovi }a u kwi zi Uvodu op{tu geografiju religije, Novi Sad, 1995, s. 109.

³ B. Stojkovi }, Evropski kulturni identitet, Prosveta, Ni { , 1993, s. 139.

nami ku religije, na oblike komuni kacija religijskih kul tura i wi hovu funkciju u društveni m promenama. U tom smislu postoje razli -ite interpretacije pi tava odnosa razli -itih religijskih kul tura, bilo da su date sa stanovišta teorije sukoba ili teorije konvergencije. Osvrnu}emo se na Hanti ngtonovu teoriju o odnosu religije i moderni zacijskih procesa u savremenom društvu. Naime, ovaj autor je sve religije podelio na potpuno i instrumentalne. U prvi tip religija spadaju one zatvorene, fundamentalisti -ke, rigidne, koje u akulturacijskom procesu odbijaju "saradwu" i pro`imawe, ve} se iskqu-uju i sukobqavaju, otvaraju proces konfli kta kul tura; dok instrumentalni tip religija omogu}uje di jal og, pro`imawe, obostrano oboga}ivawe, komplementarnost tradicije i moderni zaci je. Hanti ngton u studiji "Sukob ci vi li zaci ja" pokazuje kakav je odnos pojedini h religija (pravosl avqa, katol i -ci zma i i sl ama) prema drugim religijama i moderni zacijskim procesima. On ukazuje da su katol i -anstvo, protestanti zam i pravosl avqe otvoreni je religije za procese moderni zaci je od i sl ama, koji spada u red tvrdih i otpornih religija. Na osnovu te analize Hanti ngton el abori ra tezu o mogu}em sukobu religijskih ci vi li zaci ja u 21. veku.

Drugi socijalni analiti -ari, koji su tako}e anal izirali stepen autonomnosti religijskog podsi stema ili wi hovu instrumentalizaciju u pol i ti -kim i geopol i ti -kim sukobi ma, pol aze}i od stanovišta da su uzroci društveni h sukoba i ratova pol i val entni, isti -u: u autori tarnim i tradicionalnim društvi ma, gde ne postoji autonomija svera, ni ti je razvijeno civilno društvo, religija se -esto instrumental izuje od strane pol i ti ke (dr`ave, stranaka). To se -i ni tako { to se osnovni klasni konfli kti -esto kamufl iraju i preusmeravaju na poqe religijskih i etni -kih odnosa; ili, pak, tako { to se provoci ra i sti mul i { e konfli kt razli -itih religijskih i etni -kih grupa. U tom smislu, u geostrate}kim i geopol i ti -kim sukobi ma, kroz istoriju i u na{oj savremenosti, etni -ki i religijski me{ ovi ti prostori naj-e{ }e se kori ste za izazivawe sukoba, dezi ntegraciju me{ ovi ti h dr`ava ili razarawe wi hovog suvereni teta; za prekrajawe geopol i ti -ke karte, tj. preraspodelu uticaja u prostoru; za rekol onizaciju i dovo}ewe u zavisnost od svetskih centara pol i ti -ke mo}i.

Analiza razli -itih uloga i mesta religijskih si stema u globalnim društvi ma ukazuje na dva razli -ita pri stupa i odnosa prema religiji. U prvom slu -aju religijske kul ture i maju { i ru autonomiju i ostvaruju me}usobno demokratsku komunikaciju i konvergenciju, predstavqaju integralni deo civil i -

zacijskog multikulturalizma. Po drugom stanovi {tu religijske kulture nemaju autonomiju, ve} su politiki instrumentalizovane, pretvorene u instrument dr`ave i slu{kiwu teku}e politike i, u tom smislu, postale neotporne na politiku zloupotrebu od strane teku}ih politikih elitaili delovawame|unarnodnih politikih faktora. Dok se u prvom slu-aju, kroz dijalog i toleranciju, kroz komunicaciju razli-i tih kultura, ostvaruje bogatstvo u raznolikosti i omogu}uje afirmacija otvorenog multikulturnog dru{tva kao dru{tva budunos-ti, dotle se, u drugom slu-aju, razlike u religijski m kulturnama etnikih grupa instrumentalizuju za podsticawe sukoba od strane velikih sila (na principu "zavad, pa vl adaj") i dovo|ewe datog prostora u zavist i rekoloniaciju.

3. Kulturne i geopoliti-ke osobenosti Balkana: Balkan kao region sukoba i konvergencije religijskih kultura

Za Balkan se mo`e re}i da je, u "verige sveta", kroz istoriju i u savremenosti, predstavqao: "Istok na Zapadu, Zapad na Istoku", kapiju Evrope, zemqu grani-ara u procesu svetova, "prolaz i prepreku", zonu dodira i sukobacivilizacija, prvu Evropu, ali i mini poduzglavcem Evrope i permanentno "bure baruta".⁴ U tom kontestu, Srbija i srpske zemqe su "raskr{ }e istorije", kako je zapi sao 1929. godine Ernest Jinger.

Osvrt na kulturnu i politiku istoriju Balkana pokazuje wegove konstante: on predstavqa razme|e i vetrovetinu istorije, "tamni vilajet", "balkanski krst"; dakle, onaj prostor koji je iznedrio balkanizaciju kao kulturno{ki i politiki fenomen i izraz deobae sukobqenosti. Ovaj prostor je mesto gde su se u pro{losti me{ale kulture, narodi, vojske; gde se seku razli-i tivilizacijski lukovi, gde je kulturni pluralizam, koji je koegzistirao kroz vekove, pra}eni sukobima. To je prostor gde se seku geopolitike linije i sudaraju aspiracije i projekti velikih sila.

Balkan kao geopolitiki prostor bio je predmet istra` i wawa brojnih stranih i domajih nau-nika. O wemu je akademik Jovan Cviji}, u studiji Balkansko poluostrvo i ju`no-

⁴ Op{irni je o geopolitiki-ki aspektima Balkana videti u studiji M. Kne`evi}a Balkanska pometwa ("Uro Salaj", Beograd, 1996.), kao i u Zborniku "Geopolitika stvarnost Srba" (Institut za geopolitike nauke, Beograd, 1997.).

slavonske zemlje, posebno pi sao kao o i zme{anom prostoru, koji se nalazi u procepu i zme|u dva osnovna obl i ka Hri { }anstva i I slama, i zme|u unutra{ weg i spoqa{ weg prstena evroazijskog kontinenta; i zme|u centralne zemlje i perifernih zemlja, i zme|u gravitacijskih poqa najja-i h kopnenih i pomorskih sila, i zme|u atlantizma i evroazijska. U kontekstu antropogeografskih i stra` i vawa, J. Cvi ji } je o pol o`aju Balkana i ju`noslavenskih zemlja pi sao kao o "ku}i sagra|enij na putu".

I drugi i stra` i va-i i kwi`evnici, kao npr. I vo Andri }, bavi li su se i stra` i vawem osobenosti Balkana. Andri } se posebno bavi o ulogom religijskih kulturnih formi rawu nacionalnog karaktera. U svojoj studiji Razvoj duhovnog` i vota u Bosni pod uticajem Turske vladavine, kao i u svojoj pi smi ma iz 1920., Andri } pokazuje kakva je uloga religijske kulture: prvo, kao "-aure otpora" i brane, tj. prepreke tu|im osvaja-i ma, i li amortizera od njihove indoktrinacije, odnosno o-uvawa kulturnog i nacionalnog identiteta i faktora otpora protiv duhovnog osvajawa jednog prostora; ali i, drugo, kao most za duhovnu koegzistenciju i integraciju kroz pro` i mawesa drugim kulturnama. Naime, Andri } analizira ulogu i posle dice prodora I slama u 14. veku u Bosnu, odnosno proces i slamicizacije. Svojom studijom Andri } pokazuje kako je u Bosni, koja je primer multietni -kog i multireligijskog prostora, pre dolaska i slama, bogumilstvo bilo brana protiv katolicizacije; a sa i slamicizacijom ta brana je jo{ vi { e u-vr{ }ena. Andri } razmatra odnose i kulturni dimenziju vera i naroda i njihovu ulogu u dru{tvenim promenama. Svojom analizom pokazuje etni -ke i religijske kontraste. On sl i kovi to pi { e o Bosni, u kojoj koegzistenciji tri vere, kada se -ak i sa zvoni ka razli -i -tih konfesija (katedralne, crkvene i xami je) razli -i to obznawuje vreme, tj. kao da -asovnici razli -i to otkucavaju. Ovim je Andri } skrenuo pa`wu na dubinske kolektivne matrice i verske podel e me|u narodi ma.

U Zapisu o Bosni iz 1920. godine Andri } pi { e o Bosni kao o "zemlji mr`we", gde se zbog uticaja kolektivnog nesvesnog i qubav i mr`wa ostracizacijeni je i eksplozivni je i zra`avaju.

U svojoj disertaciji Razvoj duhovnog` i vota u Bosni pod uticajem Turske vladavine Andri } posebno obra|uje ulogu pravoslavne crkve u srednjem veku u procesu o-uvawa narodne tradicije i nacionalnog identiteta. U vezi s tim on, i zme|u ostalog, pi { e: "Za sve vreme Turske vladavine manastiri su predstavljali neku vrstu akumulatora narodne energije... Zna -aj Srpske-pravoslavne crkve bila bi u tome { to je ona u samom narodu negovala` i ve snage i na taj na -i n do novog doba

spasla kontinuitet duhovnog `ivota i neprekidnu nacionalnu tradiciju."⁵

Andrijeva analiza, kao i analize drugih istraiva-a, pokazuje da je u Bosni, kao multietni-koj i multikonfesionalnoj zajednici, postojao dugperiodi odmi rne koegzistencije razli-iti h religija i konfesija (katoli-anstva, pravoslavqa i islama), periodi su`ivota i konvergencije paralelnih religijskih svetova u istorijskoj prolosti i novijoj istoriji. Primer je 50 godina posle Drugog svetskog rata. O tome danas postoje i odredjena etnolo{ka i sociolo{ka istraivava, koja potvrju ocenu o smawenoj verskoj i etni-koj distanci, koja je bila karakteristi-na za stawe mejunacionalnih odnosa na prostoru biv{e Jugoslavije. Postavqa se, me|utim, pitawe: {ta se na ovom prostoru zbil o 1990. godine, kada je proradila nevidljiva "mrtva ruka" tradicije, i kada je o`iveo proces retraditionalizacije, kada je religija u savezu sa politikom po-el a da "zavajuje" narode, da proizvodi krvavi haos sukoba i etni-ka-iti {ewa. Upravo je Bosna primer {ta se zbiva sa religijom kada se ona instrumentalizuje od strane politike, kada izgubi autonomiju i bude podre|ena heteronomnim ciljevima i zvan sebe.

U publicistici danas postoje tri zablude o uzroku krize na jugoslovenskom prostoru i o bosanskom sukobu: prva, geostrate{ki polo`aj Balkana i ulogavelikih sila, tj. wihova penetracija; druga, kolapskomunisti-kih sistema i povratak mr`we praotaca ("{ok prolosti" i retraditionalizacija; tre}a, sudar civilizacija, tj. obja{ewewe sukoba razli-itim kulturnim i religijskim orientacijama (pravoslavqe, katoli-anstvo i islam).

Treba, me|utim, re}i da prava istina sukoba u Bosni le`i u polideterminizmu faktora i wihovoj kombinaciji: radi se, pre svega, o nesposobnosti nacionalnih elita da upravqaju konfliktom, da ga demokratski razre{avaju u predve-erje raspada real socijalizma i otvarawa procesa postsocijalisti-ke tranzicije, na nacionalno i religijski izme{anom tlu. U takvom kontestu izvr{ena je instrumentalizacija religijskih kultura od strane etnonacionalista i etnoetatasta. Bosna je primer kako je jedan multietni-ki i multireligijski prostor iskori{en kao poligon za deintegraciju zemqe i kako je ta deintegracija fakti-ki proizvod sukoba nacional-

⁵ I. Andri}, Razvoj duhovnog `ivota u Bosni pod uticajem Turske vladavine, Prosveta, Beograd, 1990, s. 82.

rati ja, kamufli rana i nstrumental i zovanom rel i gi jskom kul - turom, al i i i zraz geostrate{ kog dejstva spoqni h si l a. Etni -- ka -i { }ewa ovde su i zraz strategi ja naci onal -{ ovi ni zma i po - vampi rewa i deol ogi je krvi i t l a na Bal kanu.

Anal i za pokazuje da je i mpl ozi ja soci jal i zma na bi v{ em JU-prostoru pra}ena i f enomenom zakasnel og naci onal nog bu|ewa na Bal kanu. Ovi procesi su pra}eni sna` nom poli ti - zaci jom rel i gi je i crkveni h organi zaci ja u ratnom sukobu, a taj sukob je popri mi o ne samo etni -ka ve} i verska obel e` ja. Re - l i gi ja je ovde i skori { }ena kao dodatni i deol o{ ki potenci jal i kao legi ti maci ja poli ti kratiji i naci okratiji . Na ovom prostoru i stori ja se krvavo ponovi l a. Ratni ci i poli ti -ari , rame uz rame, i mali su uz sebe i deo sve{ tenstva kao svoje trubadure i i deol oge.

Pi tawe je: { ta se de{ ava sa rel i gi jom i crkvom kada i za|u u poqe poli ti -kog, kada izgube vl asti tu unutra{ wu autonomiju, kada se rel i gi jski podsi stem podredi ci qevi ma "dr` avnog razl oga" i l i pak nekog drugog parti kul arnog ci qa? I stori jsko iskustvo pokazuje da tada rel i gi jska kul tura postaje brana, prepreka, grani ca za komuni kaci ju me|u pri padni ci ma jedne etni -ki i verski me{ ovi te zajedni ce. Tada ja-a verska i etni -ka di stanca u woj; razl i -i te se rel i gi je javqaju kao dodatni f aktor sukoba i dezi ntegraci je u unutra{ wi m odnosi ma me|u dru{ tveni m grupama pri padni ci ma razl i -i tog etnosa i vere. U takvoj si tuaciji , geostrategi jski gledano, mul ti etni -ka i mul ti rel i gi jska zajedni ca l ako mo` e bi ti i n - strumental i zovana od strane spoqni h f aktora, u me|unarodni m odnosi ma raspodel e global ne dru{ tvene mo}i , geopol i - ti -ki h promena i dejstva. U tom slu-aju, i nstrumental i zovana rel i gi jska kul tura mo` e bi ti zloupotrebqena u funkci ji sl abqewa dr` avnog jedi nstva; kao potpaqeni f i ti q, detona - tor { i ri h sukoba, kao dodatna snaga za dejstvo separati sta i secesi oni sta, radi razbi jawa i ntegriteta i suvereni teta zem - qe.

Brojna i stra` i vawa i stori -ara i drugi h nau-ni ka poka - zuju da je, geopol i ti -ki posmatrano, Bal kan - prol az i prepre - ka, u geografskom, kul turnom i ci vi l i zaci jskom smi sl u. On je prostor najdubqeg prodora i sl ama u Evropu i najdubqeg dosega katol i -anstva ka jugoi stoku, te najzapadni ja tvr|ava pravos - l avnog sveta. Kao takav, on je mi l eni jumi ma pri vl a-i o al i i zaustavqao mi graci je naroda, osvaja-ke pohode vojni h si l a i { i rewa rel i gi ja. U tom smi sl u on predstavqa jedi nstvenu are - nu sudara dva osnovna obl i ka hri { }anstva i i sl ama. To je pros - tor gde se seku ci vi l i zaci jski l ukovi ; prostor koji i l ust ruje

Hantingtonovu tezu da se na obodima, rubovima, gde se seku različite religije, kulturni krugovi i gde postoje nesavršene i iskidane granice, najčešće i najintenzivnije ostvaruje fenomen sudara i konfliktne kulture, koji proizvode i ređtvene sukobe ili su najčešće deo irih sukoba vezanih za ekonomske i političke interese i hegemoniju grupa. U tom smislu i rat na prostoru bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni, najrelevantnije ilustruje složenost i sprepljetanost interesa i različitih faktora (verskih, konfesionalnih, religijskih; lokalnog, regionalnog i globalnog). Balkan je ponovo postao "bure baruta" u funkciji političkih borbi, unutrašnjih i spoljnih aktera procesa balkanizacije i sukobnjenih geostrateških interesa.⁶

I ako je sukob na JU-prostoru prevashodno proizveden naraslim unutrašnjim protivranošćima i suprotnošćima, treba reći da je on dodatno instrumentalizovan od strane velikih sila, posebno Nemačke i Amerike i njihovih geostrateških interesa. Na Balkanu, implezija socijalizma, otvorila je prostor za retradiciionalizaciju ("ok prolosti"). Proradile su stare strasti i mitomanstvo. Reaktivirani su i brojni geostrateški projekti, iji cipevi seku balkanski prostor (kao npr. geostrategija dijagonalna - "prodor na istok"; islamske transferzale; centar - periferija; panamerički unipolarizam u formi "novog svetskog poretka").

Sa okončavanjem hladnog rata, posle 1989. godine, SAD u formi "novog svetskog poretka" razvijaju panameričku strategiju ograničenog suvereniteta. Ovde, na Balkanu, na delu je strategija posredne dominacije, koju prema ovom prostoru i na ojoj zemlji prvenstveno sprovodi SAD. Suština te strategije vezana je za hegemoniju krupnog kapitala u planetarnim razmerama i novu globalnu preraspodelu moći u savremenom svetu. Sve to ukazuje da se, krajem ovog veka, naravno u kamufliranoj formi, obnavljaju geopolitički projekti, u borbi za nove sirovinne i ekološke resurse. U tom smislu i rat u Bosni, pored onoga što i spojava sve odluke i storijske i savremene balkanizacije ovog prostora, reitotilustruje i geostrateške pretenzije velikih sila da se, posredstvom ovadavawo ovim prostorom, ostvari posredan uticaj i kontrola prema Istoku, a posebno prema Rusiji. Naravno, ti latentni geostrateški cipevi već to su kamuflirani pacifističkom pri-

⁶ M. Stojković, "Geopolitički i nioci balkanizacije", Zbornik "Tajne Balkana", Beograd, 1992, str. 204-205.

-om o ljudski m pravi li ma i sl obodama i navodnoj "ugro` enosti naci onal nog i nteresa SAD", a da se pri tom u formi teori je ograni -enog suvereni teta, to pravo na naci onal nu bezbednost, osporava mati -ni m narodi ma.

4. Geost rat egi ja i rel i gi jska kul t ura u svet l u megat rendova 2000.

I stori jska, soci ol o{ ka i kul turol o{ ka i stra` i vava f enomena rel i gi jske kul t ure omogu}uju da bli` e razmotri mo odnos geostrategi je i rel i gi jski h kul t ura u svet l u megat rendova 2000. Dok su u pro{ l osti , u tradi ci onal ni m dru{ tvi ma, qudi i dru{ tvene grupe bili antejski vezani za prostor i "i deol o gi ju krvi i tla", a kul t ura i poli ti ka su ostvari vali zna-ajnu ul ogu u formi rawu dru{ tva mehani -ke sol i darnosti (Di rkem), dotl e se u savremenosti , koja je pro` eta procesi ma gl obal i zaci je, i nternaci onal i zaci je, i nformati zaci je i novi h tehnol o gi ja, na druga-i ji m osnovama uspostavqa povezanost i ostvaruje soci jal na kohezi ja (kroz podel u rada unutra{ wu i me|unarodnu), i formi ra novi tip dru{ tva tzv. organske sol i -darnosti .

U usl ovi ma "t re}eg t al asa" (ToFl er), druga-i je je poi -mawe prostora i vremena, logi ke ` i vota, uzro-nosti . Zakon me|uzavisnosti danas vi { e nego i kada ranije u istoriji, odre|uje sudbi nu svakog dru{ tva u na{ oj savremenosti . U tom kontestu na kraju 20. veka, treba i sta}i da pri sustvujemo svojevrсноj tranziciji klasi -ne geopolitike u geoekonomiju i, rekao bi h, geokul t uru. Megatrendovi 2000 dovode do procesa deteri torijal i zaci je suvereni teta i formi rawe pluralnog i denti teta u savremenom dru{ tvu (jedi nstvo raznol i kosti etni -kog, regi onal nog, evropskog, uni verzi onal nog). U tom kontestu nastaje rel ati vi zaci ja prostora, a budu}i razvoj sveta, pojednog dru{ tva i regi ona, bi }e prevashodno odre|en snagom ekonomije i kul t ure. Zbog premo}i tehni ke u na{ em veku, vel i ki m si l ama ni je te{ ko da fi zi -kom si lom osvoje - pokore jedan prostor, al i ga je te{ ko, i znutra, duhovno podredi ti i osvoji ti .

Na kraju stol e}a svedoci smo jednog paradoksa. Nai me, na jednoj strani i mamo i nternaci onal i zaci ju proi zvodni h snaga, stvarawe i ntegrisane svetske pri vrede. Taj proces paral el no je pra}en poli ti -kim i ntegracijama sa zahtevom za "demokratiju bez grani ca" (@. Atal i), tj. bri sawe ili omek{ avawe dr` avni h grani ca, i zjedna-avawe naci ja i mawi na, davawe prava gl asa stranci ma i dr. Na drugoj strani , i zra` ena je ten-

denci ja ka egoi zmu naci onal ni h i denti teta, pojavi i { i rewu f enomena "pl anet arnog t ri bal i zma".⁷ U tom kontestu u savremenom svetu kul tura je postal a uto-i { te egoi zma naci onal ni h parti kul ari teta, al i i posle dwa enkl ava u kojoj se qubomorno -uva i denti tet (kul turni , naci onal ni , lokal ni i regi onal ni). Stoga nam se -i ni da ni je sl u-ajna i bez osnova Hanti gtonova teza o ul ozi kul turnog f aktora u sukobu ci vi li zaci ja u susret 21. veku.

U usl ovi ma svetski h i ntegraci ja, u susret novom mi l eni -jumu, pi tawe kul turnog i denti teta i kul turnog suvereni teta dobi ja}e na zna-aju, dok }e sl abi ti drugi vi dovi suvereni teta. U tom kontestu treba o-eki vati i t ranci ju geopol i ti ke u geokul t uru, kao i redef i ni sawe pojma suvereni t et a. Nai me, u budu}nosti }e se qudi i narodi razl i kovati , pre svega, po svojoj osobenjoj kul turi , dok }e ih tehni -ki i ekonomski standardi , kao i standardi i procedure demokracije, sve vi { e pri bli ` avati i uni f ormi sati . Uz zahtev za i nterkul tural no{ }u, qudi i narodi }e negovati i osobenosti svog kul turnog karakter a, i denti teta. Nadamo se da brojne i ntegraci je i standardi zaci je ne}e mo}i da uni { te ovaj speci f i kum qudskog roda -kul t uru kao najl ep{ i "cvet " dru{ t va u sopstvenom samoproizvo|ewu, ni ti prometejsku te`wu -oveka da stvara po meri svake vrste, pa i po "meri l epote". Ni ti -ovekovo pravo na razl i ku. U tom kontestu, kada je re- o rel i gijskoj kul turi , treba re}i da ona ni je samo deo pro{ l osti , ve} i i ntegralni deo na-i na ` i vota qudi u savremenosti i budu}nosti . Uz sav nau-no-tehnolo{ ki progres, -ovek se neda redukovati na robota. O budu}nosti -ove-anstva ne}e odl u-i vati samo tehni ka i mo} -i pova i geneti -kog koda, ve} i kumul irano kul turno i skustvo -ove-anstva sa svim svoji m vi zi jama i projekti ma o boqem sutra, u -i je su bogate sadr` aje i mpregni rane i rel i gijske vrednosti .

Rel i gijska kul tura prvi je zbeg i posledwe -ovekovo ut o-i { te, wegova transcedenci ja i projekci ja po` eqnog. Ako je "nada, san budni h" (Ari stotel), a utopi je - dnevni snovi , rel i gi ja je "i l uzorno sunce" (Marks) oni h koji su i zgubi l i nadu (i koji su osu|eni na veru) i -i je je opredeqewe vera i verovawe. Kao takva, ona je i ntegralni deo -ovekove kul ture, wegovog habi tusa, wegovog pogl eda na svet; i ntegralni deo -ovekovi h qudski h prava i sl oboda. U tom smi sl u, neophodno je razvi -

⁷ @. Atali, Demokracija bez grani ca, "Tre}i program", Beograd, 1994, br. 100, s. 19.

jati takve društvene odnose u kojima se respektovati i ovaj deo ljudskih prava i slobode, a društvo razvijati kao demokratska, multietnička, multireligijska i multikulturalna zajednica.

Polazeći od savremenog svetskog iskustva i svetskih megatrendova neophodno je istaći značajnu ulogu kulture u razrešavanju Balkanskog etničkog sukoba. Tek što je zaustavljen krvavi haos. Narod, političke elite i sve druge društvene snage, otkuju brojni problemi i zadaci radi obezbeđenja trajnog i pravičnog mira u Bosni. U tom smislu, neophodno je razviti modernu i autonomnu strategiju društvenog razvoja balkanskih zemalja, u čijem središtu se nalaze principi građanske i nacionalne ravnopravnosti, dobrosusedstva i saradnje. Da bi razvoj ovog prostora neophodno je povezati sa procesima modernizacije, reforme i demokracije postsocijalističkih društava u tranziciji. U tom kontekstu, značajnu ulogu može odigrati i kultura na povezivanju ljudi i naroda na JU - prostoru, Balkanu i Evropi. Da bi ostvarila ovu progresivnu emancipatorsku ulogu u društvenim promenama neophodan je drugojačiji tretman kultura. Razvojem pluralizma i jačanjem autonomije civilnog društva treba obezbediti da se napusti dosadavašnja podređenost svih sfera društva (političkog podstema) politici. Vreme je da politička ne bude višedeterminirajuća sfera - sudbina ljudi i društva. Kada se to bude obezbedilo, kultura će, kroz dijalog i toleranciju različitosti, obogaćivati i samu sebe i društvo i unapređivati budući razvoj društva. Sve dotle, ona može biti instrumentalizovana za svrhe i zvan sebe i protiv sebe, a to, u krajvojliniji, znači protiv oveka.

Umesto zaključaka

Naše razmatranje geostrateških aspekata dinamičke religijske kultura na Balkanu, sa posebnim osvrtom na savremenost, dovelo nas je do sledećih zaključaka.

1. Balkan, kao multikulturni i multietnički prostor, najrečitije ilustruje Hantingtonovu tezu - da tamo gde se sekućivilizacijski lukovi i gde ne postoje savršene granice među narodima i državama, najčešće dolazi do susreta i sukoba pripadnika različitih etničkih, religijskih i konfesionalnih grupa.

2. Sukob religijskih kultura najčešće je pomećan i povezan sa čitrim determinističkim spletom faktora: ekonomskih, političkih, geostrateških, subjektivnih i objektivnih,

unutra{ wi h i me|unarnodni h.

3. Tamo gde ne postoji autonomija religijskog podsi stema u odnosu na pol i ti -ki (to je jedna od tekovna gra|anske revolucije, koja se izra`ava, i zme|u ostalog, i u odvajawu crkve od dr`ave), naj-e{ }e dolazi do instrumentalizacije i zloupotrebe vere u pol i ti -ke svrhe, tj. do wenog redukowania na **ancilu** teku}e pol i tike, umesto da slu`i, kao integralni deo qudskih prava i sloboda, zadovoljavawu ~ovekovi h antropolo{ki h i psiholo{ki h potreba.

4. Razvijawem potpune autonomije civilnog dru{tva i doslednim razdvajawem crkve od dr`ave i otvarawem prema modernizacijskim procesima, mogu}e je razvijati odnose multikulturne saradwe i tolerancije i interkulturalizam, gde }e pravo na razliku i pluralni identitet, predstavqati bogatstvo a ne povod za sukob.

5. Savremeno svetsko iskustvo omogu}uje prognozu da }e svetski megatrendovi i procesi globalizacije (izra`eni, pre svega, kroz plinetarnu ekspanziju novih tehnologija, tr`i{ta i principi pa demokracije) dovesti do nastajawa transparentnih, "mekih", prohodnih granica me|u dr`avama i narodima. U tom kontekstu, me|utim, sve }e ve}i zna-aj dobiti osobenosti kulturne, kulturni identiteti. Lini je sukoba }e se u budu}nosti pomerati (i preseliti) od pol i ti -kih granica kulturnim, a za budu}nost jedne nacije odl-uju}i zna-ajima}e wen kulturni kapital, na-in upravqawa tim resursom i wegov zna-aj za odbranu suvereniteta. Otuda ima *raison d'etre* teza o tranziciji geopolitike u geokulturnu u 21. veku, kao i wen zna-aj za redefinisanje pojma suvereniteta*.

*Tekst je deo rada na projektu 14T07 Regionalna kulturna saradwa na Balkanu koji realizuje Institut za sociolo{ka istra`ivawa Filozofskog fakulteta u Ni{u, a finansira Ministarstvo za nauku i tehnologiju R Srbije. Rad je saop{ten na IV me|unarnodnoj konferenciji JUNI R koja je odr`ana maja meseca 1997. godine u Ni{koj Bawi na temu Etni -ki, religijski i konfesionalni odnosi na Balkanu.

Ljubiša Mitrović, Niš

GEOSTRATEGIC ASPECTS OF ENCOUNTERS AND CONFLICTS OF RELIGIOUS CULTURES AND CIVILIZATIONS IN THE BALKANS

Summary

Starting from the thesis that the Balkans represented, both regarding the geopolitical position and the culturological status, not only in the past but in the modern times as well, the zone of "transition and choice", the author of this paper discusses the relation between the process of modernization and religion, especially the role of some forms of religious cultures in geostrategic confrontations on this territory. The paper first explores analytical possibilities and limitations of particular theories and theoretical concepts (such as the theory of the world system, modernization, cultural context and conflict between civilization and acculturation) in order to proceed, from the standpoint of the theory of conflict and permeation of various cultures, to re-consideration of the issues concerning the influence of modern global social and political strategies on this territory; in this context, an attempt is made to explore the potential for "permeability", adaptive capacities and resistance of particular national and religious cultures with respect to their geopolitical effect. By pointing to a positive role of the globalization process, modernization and acculturation in modern society, the author thinks that modern world society is increasingly becoming an open society (cherishing multiculturalism as well as ethnic and religious tolerance of differences) affirming the phenomenon of "culture with no borders". The author also critically warns about opposing tendencies of fragmentation of the world's society and of the processes of "planetary tribalism". In this context, the author analyzes the encounter and conflict of religious culture in the Balkans regarding the present state (of Orthodoxy, Islam and Catholicism) thus pointing to their integrative and disintegrative abilities, to the phenomenon of the mingling of the cultures, as well as to the need for preserving the cultural and national identity and redefining the issues of sovereignty in the light of newly induced changes at the end of the 20th century.

Key words: the Balkans, geostrategical aspect, civilization, religious structure, theoretical concept